

**СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ ЗМІН ТА ТРАНСФОРМАЦІЙ В ОСВІТІ ДІТЕЙ З
ОСОБЛИВИМ ПОТРЕБАМИ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ В УКРАЇНІ**

У статті окреслено стратегічні вектори розбудови освітньої галузі, зокрема освіти дітей з особливими потребами. Представлено 3-х етапний історичний експурс розвитку галузі за часів незалежності України. Серед визначальних векторів освітніх трансформаційних змін основоположними є: транспарентність; вдосконалення освітнього менеджменту; запровадження новітніх технологій навчання та розвитку; індивідуалізація навчання з адаптацією курикулуму. У вирішенні завдань системного реформування системоутворювальною ланкою визначено культивування гуманістично спрямованої педагогічної комунікації, оскільки - освіта має не лише уможливити демократію, а й зробити її життєво необхідною.

Ключові слова: *освіта дітей з особливими потребами, інклюзивна освіта, інституціоналізація, освітнє реформування, трансформаційні зміни в освіті*

Суспільно-політичні та соціально-економічні збурення, які тривають в Україні останні десятиліття, породили низку факторів, що зумовлюють значну дестабілізацію, зокрема в системі освіти. Оскільки трансформації в українській системі освіти донині відбуваються на тлі істотних змін в усіх сферах життя суспільства, певного часу потребує переосмислення та переформатування світоглядних, науково-педагогічних позицій, розроблення правового і законодавчого поля в освітній сфері з позицій розбудови демократичної держави. З огляду на те, що сучасна система освіти має відповідати соціальним запитам як сьогодення, так і забезпечити якісно нове майбуття, доцільно розглянути сучасні освітні процеси, які є орієнтирами і можуть стати підґрунтям до визначення прийнятних і раціональних кроків у розбудові нової системи освіти, в тому числі і дітей з особливими потребами.

У цій статті ми мали на меті висвітлити найвагоміші з таких змін, що відбулися на теренах України, а також окреслити низку важливих завдань на найближчу перспективу, розв'язання яких сприятиме ефективному розвитку вітчизняної системи освіти дітей з особливими потребами.

У розвитку системи спеціальної освіти за часів незалежності України окреслюються кілька етапів, часові межі яких визначаються суспільно-політичними та соціокультурними процесами, що відбувались у країні на шляху входження до європейського освітнього простору.

I етап (1991 - 2000 рр.) функціонування української системи спеціальної освіти розпочався з ратифікації міжнародних документів щодо дотримання прав

людини, а також визнання права на здобуття освіти всіма громадянами, в тому числі й з особливими потребами, у загальноосвітньому просторі, в основних законодавчих актах України.

У цей період система спеціальної освіти в Україні, як спадок традиційної радянської освітньої системи, інерційно зберігала жорстку структуру. Для дітей дошкільного віку з особливими потребами функціонували цілодобові спеціальні дитячі дошкільні заклади; для дітей шкільного віку - спеціальні загальноосвітні школи-інтернати та спеціальні класи при масових навчальних закладах. У цей період навчально-методичне забезпечення процесу здобуття освіти дітьми з особливими потребами у спеціальних навчальних закладах здійснювалося переважно за рахунок розробок, напрацьованих ще за радянських часів, організація та реалізація змісту освіти відбувалась за нозологічним принципом.

Основна тенденція I етапу - «державоцентриська» освітня система з прикметними ознаками інституціалізації та жорсткої регламентації освітнього процесу в спеціальних навчальних закладах. Наприкінці цього пострадянського періоду спеціальна освіта постала перед дилемою - або інерційно функціонувати у традиційному річищі понять, підходів до навчання і виховання дітей з особливими потребами, як пасивних об'єктів впливу, знаннєцентризму, абсолютизації дефектів розвитку або наповнити компетентністним змістом їхнє навчання задля оптимізації життєвого ресурсу кожної дитини.

II етап розвитку системи освіти осіб з особливими потребами: 2000 - 2010 рр. У цей період в Україні закладалися основи сучасного освітнього фундаменту у філософському, педагогічному, організаційному і теоретичному вимірах задля кардинального та якісного реформування освіти. Посилився громадський інтерес до удосконалення організаційно-правових засад забезпечення права на освіту дітей з особливими потребами, відбувається активне розроблення нової методології освіти осіб з особливими потребами, що базується на принципах дитиноцентризму, здійснюється активний пошук шляхів і засобів їх реалізації. Другий етап розвитку системи освіти осіб з особливими потребами в Україні характеризується започаткуванням ініціатив щодо модернізації функціонуючої продовж тривалого періоду інтернатної системи навчання. Порівняно з 90-тими роками, спеціальні навчальні заклади значно розширили свої функції, почали здійснювати психолого-педагогічний супровід, забезпечувати комплексну корекційно-розвивальну підтримку та реабілітацію дітей з особливими потребами з метою їх інтегрування в соціальне середовище.

Починаючи з 2000 р., з огляду на міжнародні норми, в українському суспільстві розгорнулись дискусії щодо невідповідності інтернатного (відокремленого) навчання учнів ідеям рівноправності меншин, інноваційним освітнім підходам тощо. Саме в цей період починає стверджуватися нова термінологічна лексика - «особи [діти] з особливими потребами, на противагу, «аномальні діти», «дефективні», «діти з порушеннями» тощо. Прихильники інноваційних підходів в освіті, зокрема науковці-експериментатори, батьківська спільнота, громадські організації закликали до радикальних змін, які базуються на переконанні, що всі діти можуть навчатися, здобувати якісну освіту, реалізувати свій потенціал та інтегруватися у суспільство. Так, з 2001 року почала реалізовуватися програма Всеукраїнського науково-педагогічного експерименту «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх

навчальних закладах», ініційованого Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» за наукового керівництва Інституту спеціальної педагогіки НАПН України та організаційного - **МОН** України. У ході експерименту, який охоплював більшість областей України, було розроблено нормативно-правові положення, які в подальшому склали основу нормативно-правової бази з інклюзивної освіти, науково- та навчально-методичні матеріали, які започаткували вітчизняні розробки з інклюзивної освіти.

У цей же період в систему освіти України було залучено дітей з помірною розумовою відсталістю та дітей із складними комбінованими порушеннями розвитку, які вважалися «ненаучуваними». Науково-методичні засади та програмно-навчальні матеріали стосовно здобуття освіти такими дітьми розроблялися науковцями Інституту спеціальної педагогіки НАПН України спільно з педагогами-новаторами та фахівцями МОН України у процесі проведення різного рівня науково-педагогічних експериментів.

Важливою віхою цього етапу було впровадження у вітчизняну систему освіти дітей з порушеннями слуху вивчення жестової мови, яке стало можливим завдяки спільним зусиллям Інституту спеціальної педагогіки НАПН України та Українського товариства глухих. Українську жестову мову було запроваджено і як предмет, і як засіб навчання нечуючих.

Паралельно розпочалося реформування дошкільної освіти дітей з особливими потребами. Набула поширення нова модель комплексної підтримки дитини з особливими потребами в умовах сім'ї шляхом здійснення соціально-педагогічного патронату. Починаючи з 2008 року створюються дошкільні навчальні заклади нового типу - «Центри розвитку дитини», де батьків залучають до навчально-виховного та реабілітаційного процесу, а корекційно-розвивальні послуги можуть одержувати діти, які перебувають в інших закладах або у сім'ї.

Відтак, характерними ознаками другого етапу розвитку системи освіти дітей з особливими потребами в Україні (2000 - 2010 рр.) були спроби переведення закладів спеціальної освіти з режиму інерційного функціонування в режим випереджувального інноваційного поступу та значна активізація стихійного інтегрування дітей з особливими потребами до загальноосвітніх навчальних закладів. При цьому, офіційна статистична інформація щодо кількості дітей з особливими потребами, які перебувають у масових загальноосвітніх закладах в умовах стихійного інтегрування, в цілому по країні відсутня, як відсутній і повний статистичний державний облік дітей, які мають особливі потреби, що пов'язано з міжвідомчими бар'єрами, відсутністю єдиної категоріальної класифікації, різні підходи до проведення обліку таких дітей тощо.

Третій етап (2010 р. - й донині) розвитку системи освіти дітей з особливими відзначається тенденцією до суттєвого зменшення кількості спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів та учнів з особливими потребами у них. Так, у період з 2005 - 2009 рр. кількість дітей, які навчались у спеціальних навчальних закладах становила 67,5 тис. осіб, а в період з 2011 - 2014 рр. зменшилась у понад 1,5 рази і склала близько 42 тис. осіб. Кількість спеціальних навчальних закладів відповідно також зменшилась з 380 до 220.

Вагомий здобуток цього періоду - впровадження інклюзивної освіти - системи освіти, що передбачає надання освітніх послуг дітям з особливими

освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу за місцем проживання.

Сприяв цьому україно-канадський - проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими освітніми потребами в Україні» (2008-2013 рр.), який реалізовувався в Україні за фінансової підтримки Канадської агенції міжнародного розвитку (США) та за участі Канадського Центру вивчення неповносправності, Університету ГрентаМакЮена; Інституту спеціальної педагогіки НАПН України, Всеукраїнського фонду «Крок за Кроком», Національної Асамблеї інвалідів України та ін. Здобуті результати та сформульовані на їх основі пропозиції мали неабияке значення для розроблення основних загальнодержавних документів та необхідних програмно - методичних матеріалів для впровадження інклюзивного навчання в Україні. Зокрема, внесення змін до Закону України «Про загальну середню освіту» щодо функціонування інклюзивних класів; розроблення «Концепції розвитку інклюзивної освіти» та «Порядку організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» та ін.

Таким чином, система освіти осіб з особливими потребами в Україні, як і освітня галузь в цілому, пройшла досить тривалий шлях розвитку, зазнаючи відповідних організаційних і змістових змін й знаходиться на етапі системного реформування. Важливою умовою реформування системи освіти осіб з особливими потребами є комплексне розв'язання завдань, пов'язаних з нормативно-правовим, організаційним, кадровим, науково- та навчально-методичним забезпеченням освіти.

Для виходу української освіти на рівень розвинених країн світу необхідно створити нові форми організації освітньої діяльності, що ґрунтуються на адекватному прогнозуванні та швидкому реагуванні на ймовірні виклики, що постають у мінливому сьогоденні. Ефективність реформування освітньої галузі, враховуючи досвід передових країн світу, залежить від комплексності суспільно-політичної та соціокультурної перебудови в державі; від заздалегідь продуманих та підготовлених засобів реалізації реформування (фінансових, кадрових, інфраструктурних та ін.), а також науково обґрунтованої та підтриманої усіма учасниками процесу концепції нововведень. Кожен з цих аспектів потребує виваженості, системності, покроковості відповідних заходів, оскільки їх хаотичність і зміна логіки їх слідування привносить хаотичність, деструктивність і категоричне неприйняття різними групами суб'єктів - учасників реформування.

Сучасна структурно-системна реформа спрямована на реорганізацію освітніх структур, перебудову управління та фінансування освіти, зміну статусу вчителів, їх підготовки та підвищення кваліфікації; механізмів контролю в освітній системі, зміну типів освітніх закладів, зв'язків між освітніми рівнями та ін. Зважаючи на складні обставини сьогодення, реформування освіти осіб з особливими потребами варто розглядати як лонгтюд, що триватиме певний час і коригуватиметься відповідно до суспільно-економічної динаміки. Втім, визначальні вектори загалом зберігатимуться тривалий час. Серед них:

- транспарентність - розуміння, що кожен освітній заклад відображає кризові стани в суспільстві та сім'ї, тож необхідно, аби загальнодержавні цілі й орієнтири освіти визначалися з урахуванням їх досяжності для всіх, зокрема і осіб з особливими потребами;

- відповідальність у кадровій політиці - вдосконалення освітнього менеджменту, фахової підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів відповідно до нової освітньої парадигми; посилення взаємодії педагогів з усіма учасниками навчального процесу;
- індивідуалізація навчання (навчання у власний спосіб) - адаптація (методик викладання, курикулуму) до індивідуальних пізнавальних/інших особливостей учнів;
- відповіді на нові виклики сьогодення - запровадження новітніх технологій навчання та розвитку; навчання/розвиток дітей з якомога більш раннього віку; організація освіти «другого шансу» для молоді і дорослих, які свого часу не змогли здобути/закінчити освіту.

Саме тому серед пріоритетів розвитку освіти осіб з особливими потребами в Україні є визначення основних напрямів та засобів перетворення освіти на соціальний ліфт європейського зразка. Зокрема:

- створення умов для реалізації державної політики щодо забезпечення особам з особливими потребами конституційних прав та всіх прав, задекларованих в міжнародних документах у сфері освіти та соціального захисту і ратифікованих нашою державою;
- оптимізація існуючої системи спеціальної освіти осіб з особливими потребами через розширення її функцій та удосконалення структури для забезпечення доступної та якісної освіти упродовж життя; поширення практики інклюзивного навчання, що забезпечує соціальну інтеграцію осіб з особливими потребами;
- модернізація системи навчання осіб з особливими потребами шляхом впровадження інноваційних технологій для забезпечення максимально можливого особистісного розвитку таких учнів, відповідно до їхніх індивідуальних потреб і здібностей, та інтеграції в соціум на основі самоактуалізації, що забезпечить всім без винятку випускникам можливість досягнути загальновизнаного мінімально-необхідного рівня знань і кваліфікації, сприятиме вирівнюванню шансів для розвитку здібностей молоді з особливими потребами, що уможливить їхню конкурентоспроможність на ринку праці та свідому й активну участь в усіх сферах суспільного життя;
- поширення підтримуючого навчання, як концептуального підходу, що має місце в умовах запровадження парадигми особистісно орієнтованого та компетентнісного навчання, й реалізується в процесі застосування новітніх технологій викладання та супроводу у навчальному процесі, орієнтованих на індивідуалізацію та потреби учнів;
- якісна реорганізація компетентнісноорієнтованої фахової підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів, підвищення професіоналізму педагогів та освітніх менеджерів, обґрунтування критеріїв добору педагогічних працівників, що має забезпечити новий статус та фаховий рівень кадрів в сфері освіти, їх особисту відповідальність за знання і компетентності учнів;
- сприяння системним науковим дослідженням в галузі освіти дітей та молоді з особливими потребами із залученням кадрів освітніх осередків з метою посилення науково-методичного підґрунтя проваджуваних реформ для забезпечення сталого розвитку системи освіти.

Важливою умовою системного реформування освітньої системи є комплексне розв'язання завдань, пов'язаних з нормативно-правовим,

організаційним, кадровим, науково- та навчально-методичним забезпеченням освіти дітей з особливими потребами. Механізм реалізації цих завдань передбачає координацію зусиль відповідних міністерств і відомств, наукових установ, закладів вищої педагогічної освіти та закладів системи ППО, представників громадських організацій.

У вирішенні цих завдань системоутворювальною ланкою має стати цілеспрямована підготовка і перепідготовка кадрів задля формування гуманістичного фахового потенціалу педагогів, викорінення «адміністративної педагогіки» з її ознаками наказового навчально-виховного процесу, авторитарного соціально-психологічного клімату в освітніх закладах, натомість культивування гуманістично спрямованої педагогічної комунікації. Педагоги мають стати частиною суспільства, яке навчається упродовж життя, оскільки саме їх кваліфікація набувається поступово та гетерохтонно, постійно оновлюється відповідно до поступу суспільного розвитку. Соціально-функціональні ролі педагога мають вибудовуватись на основі використання сучасних психолого-педагогічних технологій, які даватимуть змогу ефективно виконувати суспільне замовлення, якісно працювати в конкурентному просторі, бути ефективним фахівцем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колупасва А.А., Таранченко О.М. Освіта дітей з особливими потребами за часів незалежності України: етапність у стратегічному вимірі / А.А. Колупасва, О.М. Таранченко // Особлива дитина : навчання і виховання. - № 3(79). - 2016. - С 7 - 18.
2. Kolupayeva A., Taranchenko O., Danilavichute E. (2014), Special Education Today in Ukraine, in Anthony F. Rotatori, Jeffrey P. Bakken, Sandra Burkhardt, Festus E. Obiakor, Umesh Sharma (ed.) Special Education International Perspectives: Practices Across the Globe (Advances in Special Education, Volume 28) Emerald Group Publishing Limited, pp. 311 - 351
3. Колупасва А.А. Основи інклюзивної освіти / Колупасва А.А.- К.: АСК.2012
4. Таранченко О.М. Розвиток системи освіти осіб з порушеннями слуху в контексті поступу вітчизняної науки та практики: монографія / Таранченко О.М. - К.: ТОВ «Поліпром», 2013. - 513 с
5. Майкл Фулан. Сила змін. Вимірювання глибинних освітніх реформ. Літопис, Львів, 2000. 269 с

REFERENCES:

1. Kolupayeva, A.A., & Taranchenko, O.M. (2016). Osvita ditei z osoblyvymy potrebamy za chasiv nezalezhnosti Ukrainy: etapnist u strategichnomu vymiri [Education of children with special needs during the independence of Ukraine: stage in a strategic dimens] in *Osoblyva dytyna: navchannya i vyhovannya*. № 3(79). (pp. 7 - 18).
2. Kolupayeva A., Taranchenko, O. & Danilavichute E. (2014), Special Education Today in Ukraine, in Anthony F. Rotatori, Jeffrey P. Bakken, Sandra Burkhardt, Festus E. Obiakor, Umesh Sharma (ed.) Special Education International Perspectives: Practices Across the Globe (Advances in Special Education, Volume 28) Emerald Group Publishing Limited, pp. 311 - 351
3. Kolupaieva, A.A. (Eds.) (2012). Osnovy inkluzivnoi osvity [Fundamentals of inclusive education: textbook]. Kyiv: "A.S.K."
4. Taranchenko, O.M. (2016). Sociokulurnyi kontekst zmin v osviti osib z osoblyvymy potrebamy v Ukraini [Socio-cultural context of changes in the education of people with special needs in Ukraine] in *Osoblyva dytyna: navchannya i vyhovannya*. - №4(80). (pp. 82 - 96).

Alia Kolupaieva The Strategic Vectors of Changes and Transformations in Education of Children with Special Needs Underlines in Ukraine

The article is described strategic vectors for the development of the educational sector, in particular the education of children with special needs. The 3-stage historical excursion of the industry development during the independence of Ukraine is presented. Among the defining vectors of educational transformational changes are: transparency; improvement of educational management; introduction of the latest technologies of training and development; Individualization of training with the adaptation of the curriculum. In solving the problems of systematic reformation by the system-linking unit, cultivation of humanist-oriented pedagogical communication has been determined, since - education must not only make democracy possible, but also make it vital.

Modern structural-system reform is aimed at reorganizing educational structures, restructuring the management and financing of education, changing the status of teachers, their training and advanced training; mechanisms of control in the educational system, changes in the types of educational institutions, links between educational levels, etc. Given the difficult circumstances of today, reforming the education of people with special needs should be considered as a longitudinal course, which will last for a certain time and will be adjusted in accordance with socioeconomic dynamics. Definition vectors will generally be stored for a long time. Among them is the understanding that every educational institution reflects the crisis situation in society and family, and that national goals and guidelines for education should be determined taking into account their reach for all, including those with special needs; responsibility in personnel policy - improvement of educational management, professional training and retraining of teaching staff in accordance with the new educational paradigm; intensifying the interaction of teachers with all participants in the educational process; individualization of training (learning in its own way) - adaptation (teaching methods, curriculum) to individual cognitive / other characteristics of students; answers to the new challenges of the present - the introduction of the latest technologies of training and development; teaching

Key words: *education of children with special needs, inclusive education, institutionalization, educational reform, transformational changes in education.*